

таасир бербейт. Эмотивдүү сөздөрдү колдонобузбу же алардан качабызбы, баары бир алар кандай күчтүү эффект берерин эсте тутушубуз керек.

Колдонулган адабияттар:

1. Булыгина Т.В. О границах и содержании прагматики// Изв.АН СССР.Сер. Лит.и яз.1981.Т.40,№4.
2. Гак В.Г. Прагматика,узус и грамматика речи// ИЯШ.1982.№5.
3. Шаховский В. И. Эмотивный компонент значения и методы его описание. Волгоград,1983.
4. Т.Сыдыкбеков.Көк асаба // Фрунзе. Адабият. 1989.

Рецензент: ф.и.д., доцент К.Саматов

УДК 81'33

DOI 10.33514/1694-7851-2020-2-78-81

Исраилова Д. А.

КР УИАнын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун ага илимий кызматкери

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛДИН УЧУРДАГЫ АБАЛЫ

СТАТУС ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА

CURRENT STATUS OF THE STATE LANGUAGE

Аннотация: Бул макалада мамлекеттик тилдин учурдагы абалы жөнүндө сөз болот. Учурдагы тилди өнүктүрүүдөгү проблемалар жөнүндө айтылат.

Түйүндүү сөздөр: тил, улут, иш кагазы, идеология, эгемендүүлүк.

Аннотация: В данной статье будут описаны о текущем статусе государственного языка

Ключевые слова: язык, национальность, делопроизводства, идеология, независимость.

Annotation: This article will describe the current status of the state language.

Keywords: Language, nationality, paperwork, ideology, independence.

Мамлекеттик тил – мамлекетте иш кагаздарын жана сот ишгтерин алып барууда, жалпы билим берүүчү орто мектептерде, атайын орто жана жогорку окуу жайларында окутууну жүргүзүүдө бир өлкөдө милдеттүү колдонулуучу тил. Кыргыз ССРинин Жогорку Совети 1989-жылы 23-сентябрда “Кыргыз ССРинин мамлекеттик тили жөнүндө” мыйзам кабыл алып, кыргыз тилине мамлекеттик тил макамы берилген.

Мамлекеттик тил – улуттардын ортосундагы байланыш-катыштын, пикир алышуунун куралы, улуттун баа жеткис зор байлыгы. Кабыл алынган мыйзамды мамлекеттик денгээлде ишке ашырыш үчүн ар бир ишкана, мекемелер иш кагаздарын толугу менен мамлекеттик тилге өткөрүш керек. Бул жагынан 30 жыл мыйзам менен жашап келсек да, бир аз аксап

тургандай сезилет. Аткарган, көзгө көрүнөөрлүк аракеттердин пайдасы азыраак болгондой болуп, дале ураан-чакырык, популисттик аракеттер көбүрөөк болуп жаткансыйт. Мамлекеттик тил жөнүндө сөз болгондо барыбыз патриот болуп чыга келебиз. Тил майрамында бала-бакчадан баштап чоң мекеме ишканаларга чейин пландык ишти аткаруу үчүн бир иш-чара өткөрүп, балдарыбызга тил жөнүндө ырлардан, саптардан жаттаттырып айта салдырмай адатыбыз бар. Эгемендүүлүктүн негизги белгиси – бул тил. Мамлекеттик кызматка кыргыз тилин билбей, кире албай калдым дегенди эч жерден укпайсың. Себеби ошол мамлекеттик ишканаларга кирсен баары орусча жазат, сүйлөйт, кыргызча сурасан орусча жооп берет. Бул көрүнүш адаттагы эле, күнүмдүк көрүнүш болуп калды. Көчөдө, коомдук транспортто баары орусча сүйлөгөнгө аракет кылышат. Жаштардын аң-сезиминде кыргызча сүйлөп мактана турган сезимдин жоктугу кейитет. Демек, тил бул саясат, тил бул идеология. Улуттук идеология болбосо, улуттун аң-сезими өспөйт. Ал сезимди өстүрүш үчүн ар бир үй бүлө үйүнөн баштап керек. Ата-энелер өзүбүз аралаштырып сүйлөп отуруп, балдарыбыздын аң-сезими, тили ошого байланыштуу болуп жатат. Күнүмдүк турмушубузда эле колдонуп жүргөн сөздөргө деле кулак көнүп бүттү. Профессор К.Т.Токтоналиев: “Арабаевада окуйм, Арабаевдан келатам деп жооп беришет. Билбеген киши Арабаева деген аял болгон турбайбы деп ойлойт” деп жазгандай көрүнүштөр абдан эле көп. Кайда жашайсың десе Бахада жашайм, Токтогулдан токтотуп кой сыяктуу кулак көнгөн сөздөрдөн башталат тил деген. Ж. Бөкөнбаев ким болгон десең Баканбаева көчөсү бар экенин билем дейт. Мына ушуга окшогон “өксүктөр” жаштарда гана эмес барыбызда бар. Чоң эле жыйналыштарды өткөрүүдө: “Расмий тилде өткөрөлү, барыбызга түшүнүктүү болсун” дейбиз. А жыйында отургандардын баары кыргыздар. Кыргыз улуту өзү тилин сыйлап, өзү колдонууга чакырып, талапты кое албаса, кантип башка улуттун өкүлдөрүн үйрөнүүгө чакырабыз. Бул “күнүмдүк” чоң көйгөйлөр барып эле улуттук идеологияга барып такалат. Улуттук идеология издедик, жаздык. Ал биздин макалдарыбыздан баштап, туу туткан Манасыбызда экенин билип туруп издедик. Мына ушуларды балдарыбызга айтып, түшүндүрбөгөнүбүздөн “Ахунбайка”, “Арабаева”, “Баканбаева” сыяктуу сөздөрдү түшүнбөй туруп сүйлөй беришчү болду.

Улуттук идеология болбосо, улуттук аң сезим өспөйт, өнүкпөйт. Улуттук аң сезим өспөгөндөн кийин улуттук баалуулуктарга болгон кайдыгерлик күчөйт. Жаштар башка элдин улуттук баалуулуктарына кызыгып, кабыл ала баштайт. Ошентип өзүнүн улуттук тилинде сүйлөгөндөн уялышат.

Кыргыз тил десе кыргыз тилчилерге гана керектей, же болбосо Мамлекеттик тил комиссиясы, Илимдер академиясында Тил жана адабият институту бар, ошолор иштешет да сыяктуу мамиле кылышат. Белгилүү публицист, жазуучу агайыбыз Абдыкерим Муратов бир маегинде казактардын тилине суктануу менен карап: “улуттук сезими ар бир жаранын ичтен кайнатып жаткандыгында, казактык кан “мен казакмын” деген жумуру баш пендесин ааламдашуу агымына оп тартып кетпеш үчүн ойго салгандыгында окшобойбу деп калдым” деп өзү айткандай тил деп жүрүп тили тешилгенин билебиз. [Интернеттен шилтеме «*РухЭш* сайты] Анын сыңарындай кыргыз канында “мен кыргызмын” деген улуттук сезим жаралмайынча тил маселеси аксай берет көрүнөт. Мамлекеттик тилдин кадырын, баркын, деңгээлин көтөрүү – ар бир жарандан көз каранды. Ар бир мамлекеттик жетекчинин тилге болгон мамилесине байланыштуу. Ишкана-мекемелерде башка улуттун өкүлдөрү эмне үчүн баш отун салып кыргыз тилин үйрөнүшпөйт. Себеби андай муктаждык жок. Жетекчи талап

койбойт. Муктаждык болсо кыргыз тилин үйрөнүп, иш кагаздарын кыргызча жазууга аракет болмок. Жогоруда айтылган “майда”, “күнүмдүк” сыяктанган чоң проблемалардын баары тил жөнүндөгү мыйзамга барып такалат. 2004-жылы мыйзамга өзгөртүү жана толуктоолорду киргизгенде да иш чала бойдон калган. Анткени тил мыйзамындагы “мамлекеттик же расмий тилде” деп кайталанган саптар, “же” деген байламта түшүнүксүз болуп калган. Алсак: 5-,7-, 15-,16-,19-беренелеринде ушул өндүү жазуулар тилди өнүктүрүүдөгү “тил кыскалыкка” алпарат. Себеби, иш кагаздарын мамлекеттик тилде жаз деген талапты кое албайт эч ким. Өзүңүздөр билгендей, талап болмоюнча иш болбойт. Мамлекеттик тил мыйзамына ылайык кыргыз тилинде даярдалган документтер гана түп нускасы болуп саналат. Бүгүнкү күндө Өкмөттө деле документтер эки тилде – кыргыз жана орус тилинде даярдалат. Бирок көбүнчө орус тилиндегиси гана таркатылып калат. “Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тили” жөнүндөгү мыйзамдын 27-беренесинде “Кыргыз Республикасында жарнактар, кулактандыруулар, прејскуранттар жана башка көрүнөө маалыматтар адегенде мамлекеттик тилде, андан кийин расмий тилде, зарыл учурда башка тилдерде да жол-жоболоштурулат” деген талап жазылган. Ушул “зарыл учурда башка тилдерде да жол-жоболоштурулат” деген сүйлөм менен башка улуттун өкүлдөрүнө жол ачып бергенбиз. Бир нерсе десең, өзүңүн мыйзамында ушинтип турбайбы дейт. Турциядан, Кытайдан, Америкадан келген туристтер тилди билбегенинен көп деле кыйнала бербейт. Анткени дүкөн, кафелердин аталыштарынын көпчүлүгү ошол тилдерде жазылган. Кыргыз тилинде жазылган көрнөк-жарнактар аз санда. Болсо да аябай катасы көп, орусчадан сөзмө-сөз которуп жазып, илип коюшкан.

Бир аз маселе болсо мамлекетти күнөөлөп “жатып” алганга көнгөнбүз. Мурда бир аз каражат болсо эле мамлекеттик тил өнүгөт эле деп кыялданчубуз. Мамлекет тилден акчаны аяган жок. Көрсө каражат бөлүп койсо эле тил өнүгүп кетпейт экен. Тил өнүгүш үчүн элдин аң-сезими, эрки керек экен. Кемчиликти айтып турбасак, мактанып, мактай берсек, анда өнүгүүдөн артта калабыз. Ырасында эле кемчиликтен арыла албай турганда, “күйбөгөн жериң күл болуп” айтат экенсиң. Ооба, ошол каражаттардын эсебинен көптөгөн жакшы иштер жүргүзүлдү, аны да танбашыбыз керек. Тилди өнүктүрүү боюнча Улуттук программа да иштелип чыкты. Көптөгөн китептер басылып чыкты. Бирок ошол китептер элге жетпей, көпчүлүк билбей эле калып жатышат. Себеби китептер аз нускада чыгып жатат. Мисалы: Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунда Улуттук программанын негизинде чыккан китептердин бет ачарлары өткөрүлүп, чыккан китептер көргөзмөгө коюлуп, көпчүлүк таанышып кетип жатышат. Көркөм адабият, “Манас” эпосунан баштап балдар адабиятына чейинки китептерди кошпогондо, мамлекеттик тил жөнүндө, аларды үйрөнүү, окутуу боюнча жалпысынан 2014-2018-жылдары 44 китеп чыгып, жогорку окуу жайларга, министерство, ведомстволорго бекер таркатылып берилди. Бирок мамлекеттик тилди өнүктүрүү жалгыз гана Мамлекеттик тил комиссиясынын же болбосо Тил жана адабият институтунун, филология факультеттеринин гана милдети эмес. Программада көрсөтүлгөндөй, практикалык натыйжаларга жетишүү үчүн бардык мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жарандык коом катышкан биргелешкен иш-аракеттерин күчөтүү зарыл.

[Улуттук программа]. Программада күтүлүүчү натыйжа – 2020-жылга карата мамлекеттик бийликтин органдарынын бардык жетекчи кызматкерлери, кайсы этностон болгондугуна карабастан, мамлекеттик жана расмий тилдерди С1 деңгээлинде билүүгө

тийиш эле. Биз күткөн натыйжа болдубу? Ал эми С1 – кесипкөй билүү деңгээлине жетүү деген – ар бирибиз иштеген ишибизде мамлекеттик тилде иш кагаздарын туура жүргүзө алуу деңгээли болуп саналат. Иш кагаздарын жүргүзүү системасы – тилди жогорку деңгээлде билүүнү талап кылган кесиптик иштин чөйрөсү. Тил качан өнүгөт? Коомдун бардык чөйрөлөрүндө тилди кеңири колдоно алууга дараметибиз жетпейинче тил өнүкпөйт. Илимде, өнөр жайда, айыл чарбада, медицинада, техникада мамлекеттик тилди колдонмоюнча расмий тилде жүрө беребиз. Кыргызстандагы бардык мамлекеттик кызматкерлер мамлекеттик тилден экзамен тапшырышат. Бул жакшы көрүнүш, бирок экзамен тапшыруу менен тил өнүгүп кетпейт. Ар бир министрликке, ведомстволорго, мекеме-ишканаларга, мамлекеттик уюмдарга өздөрүнүн нормативдик документтерин орус тилинен которуп, мамлекеттик тилде кандай жазыларын китеп кылып чыгарып берүүгө тийишпиз.

Илимде илимий иштерибизге түшүнүксүз орусча же башка тилдеги терминдерди кошо калып, өзүбүздү кыйын сезип жүрөбүз. Тескерисинче ата бабадан калган, колдонуусу чектелип калган сөздөрүбүзгө “жан берип” “тирилтип” накта кыргызча жазсак болбойбу. Ал эми 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн Улуттук программасы ойдогудай ишке ашып, максатына жетип жатабы? Программада тилди үйрөнүүнү үч этапка бөлгөн. 2019-2020-жылдар түзөтүүчү этап. Көп тилдүү үзгүлтүксүз билим берүүнүн вертикалын (мектепке чейинки, мектептик, кесиптик, жогорку билим берүүнү) калыптандыруу үчүн шарттарды түзүүнү, мамлекеттик тилди улуттар аралык карым-катнаштын тили катары, коомдук турмуштун социалдык маанилүү чөйрөлөрүндө колдонуу менен байланышкан бир катар маселелердин спектрин камтыйт [Улуттук программа]. Далэ тил боюнча жоопторубузга караганда суроолорубуз алда канча көп болуп турат. Барыбызда “мен кыргызмын” деген улуттук сезимдин ойгонушун каалайм.

Колдонулган адабияттар:

1. “Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндөгү” мыйзам, 1989-ж., 23-сентябрь.
2. “2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүү боюнча улуттук программа, Б.,2014-ж.
3. Интернеттен шилтеме«*РухЭш*» сайты

Рецензент: ф.и.д., доцент Джаманкулова К.

УДК 378,147:811.512.154

DOI 10.33514/1694-7851-2020-2-81-86

Карыпбаева Г.М., Ибраимова Ж.Т.

КМЮАнын ага окутуучусу,

КМЮАнын ага окутуучусу

КЫРГЫЗ ТИЛИН КЕСИПТИК БАГЫТТА ОКУТУУНУН КЭЭ БИР МАСЕЛЕЛЕРИ

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ В
ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ НАПРАВЛЕНИИ**